VERGİTUTMA SİSTEMİNİN TİKİNTİ SAHƏSİNDƏ FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN MÜƏSSİSƏLƏRİN RENTABELLİYİNƏ VƏ İNVESTİSİYA İMKANLARINA TƏSİRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Əliheydər Telman DÖVLƏTOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universteti (UNEC), doktorant
Email: dovlatov.aliheydar@gmail.com

Received: *2 February2026*	***Revised:*** *25February2026*	***Accepted:*** *5March 2026*
UOT: 336.22:69:330.322	**JEL:** H21, L74	**DOİ:**https://doi.org/10.32010/FUAJ9609

Xülasə. Tədqiqat işində vergitutma sisteminin tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rentabelliyinə və investisiya imkanlarına təsiri kompleks şəkildə araşdırılmışdır. Mövzunun aktuallığı tikinti sektorunun ölkə iqtisadiyyatında strateji rol oynaması, yüksək kapital tutumu, uzunmüddətli layihələr və geniş maliyyə resursları tələb etməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan vergi yükünün səviyyəsi, vergi inzibatçılığının səmərəliliyi və vergi güzəştlərinin tətbiqi tikinti müəssisələrinin maliyyə nəticələrinə birbaşa təsir göstərir.Tədqiqatda vergitutma sisteminin nəzəri əsasları, tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinə təsir edən əsas vergi amilləri, rentabellik göstəricilərinin formalaşması və investisiya imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətləri təhlil edilmişdir. Araşdırma göstərir ki, mənfəət vergisi müəssisələrin xalis mənfəətini azaldaraq reinvestisiya imkanlarına təsir edir. Əlavə dəyər vergisi isə əsasən pul axınlarının və dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən tikinti müəssisələrində vergi öhdəliklərinin düzgün planlaşdırılması maliyyə dayanıqlığının qorunması üçün vacib şərtdir.Statistik təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, tikinti sektorunda investisiya fəallığı yüksək olsa da, müəssisələrin rentabellik səviyyəsi vergi yükündən, xərclər strukturundan və maliyyə resurslarının idarə olunmasından ciddi şəkildə asılıdır. Vergi yükünün optimallaşdırılması, vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi və investisiya yönümlü güzəştlərin tətbiqi tikinti müəssisələrinin maliyyə imkanlarını genişləndirə bilər.Nəticə olaraq, vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi tikinti müəssisələrinin rentabelliyinin artırılması, investisiya fəallığının gücləndirilməsi və sektorun davamlı inkişafının təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: vergitutma sistemi, tikinti müəssisələri, rentabellik, investisiya imkanları, vergi yükü.

Giriş

Müasir iqtisadi şəraitdə vergitutma sistemi dövlətin maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri olmaqla yanaşı, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə, onların rentabellik səviyyəsinə və investisiya imkanlarına birbaşa təsir göstərən mühüm iqtisadi mexanizm kimi çıxış edir. Vergilər dövlət büdcəsinin formalaşmasında əsas mənbələrdən biri hesab olunsa da, eyni zamanda müəssisələrin xərclər strukturunda mühüm yer tutur. Bu baxımdan vergi yükünün səviyyəsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, vergi inzibatçılığının səmərəliliyi və vergi qanunvericiliyinin sabitliyi müəssisələrin maliyyə nəticələrinə ciddi təsir göstərir.

Tikinti sahəsi iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli sahələrindən biridir. Bu sahə yalnız yaşayış və qeyri-yaşayış obyektlərinin inşası ilə məhdudlaşmır, həm də sənaye, nəqliyyat, infrastruktur, xidmət və əmək bazarı ilə sıx əlaqədə inkişaf edir. Tikinti müəssisələrinin fəaliyyəti böyük həcmdə maliyyə resursları, uzunmüddətli kapital qoyuluşları, material və əmək xərcləri tələb etdiyindən onların rentabelliyi vergi siyasətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur. Vergitutma sistemində baş verən dəyişikliklər tikinti

müəssisələrinin mənfəətinə, dövriyyə vəsaitlərinə, investisiya qərarlarına və rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi sisteminin hüquqi əsasları, vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri, vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları müəyyən edilmişdir [1]. Bu hüquqi çərçivə tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə planlaşdırması və investisiya strategiyasının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Vergi öhdəliklərinin yüksək olması müəssisələrin sərbəst maliyyə vəsaitlərini azalda, investisiya fəallığını zəiflədə və rentabellik göstəricilərinə mənfi təsir göstərə bilər. Əksinə, səmərəli vergi mexanizmləri, güzəştlər və şəffaf vergi inzibatçılığı tikinti sektorunda investisiya cəlbediciliyini artıra bilər.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rentabelliyinin yüksəldilməsi və investisiya imkanlarının genişləndirilməsi ölkədə iqtisadi artımın, məşğulluğun və infrastruktur inkişafının təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə vergi sisteminin təsirinin qiymətləndirilməsi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının artırılması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və tikinti sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün zəruri hesab olunur.

Tədqiqatın əsas məqsədi vergitutma sisteminin tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rentabelliyinə və investisiya imkanlarına təsirini qiymətləndirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün vergitutma sisteminin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinə təsir edən vergi amillərinin müəyyənləşdirilməsi, vergi yükünün rentabellik göstəricilərinə təsirinin təhlili və investisiya imkanlarının genişləndirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması nəzərdə tutulur.

Vergitutma sisteminin tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinə təsirinin nəzəri əsaslari

Vergitutma sistemi müasir iqtisadi münasibətlər sistemində dövlətin maliyyə siyasətinin əsas tənzimləyici alətlərindən biri kimi çıxış edir. Vergilər vasitəsilə dövlət büdcəsinin gəlirləri formalaşdırılır, iqtisadi proseslərə təsir göstərilir, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət istiqamətləri müəyyən dərəcədə tənzimlənir. Müəssisələrin maliyyə fəaliyyətində vergilərin rolu yalnız məcburi ödənişlərin yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşmır. Vergitutma sistemi müəssisələrin gəlir və xərclər strukturuna, mənfəət göstəricilərinə, dövriyyə vəsaitlərinin həcminə və investisiya qərarlarına birbaşa təsir göstərir [2].

Tikinti müəssisələri iqtisadiyyatın real sektorunda mühüm yer tutduğundan onların maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyi ölkədə iqtisadi artım, məşğulluq və infrastruktur inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyəti böyük həcmdə kapital qoyuluşları, material ehtiyatları, texniki avadanlıqlar, əmək resursları və uzunmüddətli layihə xərcləri ilə bağlıdır. Belə şəraitdə vergi yükünün səviyyəsi müəssisənin maliyyə nəticələrinə əhəmiyyətli təsir edir. Vergi öhdəliklərinin artması müəssisənin sərəncamında qalan xalis mənfəəti azalda, rentabellik səviyyəsini aşağı sala və yeni layihələrə yönəldilə biləcək maliyyə resurslarını məhdudlaşdıra bilər [3].

Müəssisələrin rentabelliyi onların fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini ifadə edən əsas göstəricilərdən biridir. Rentabellik göstəriciləri satışdan əldə olunan gəlir, istehsal və xidmət xərcləri, maliyyə öhdəlikləri və vergi ödənişləri ilə sıx əlaqədardır. Tikinti sahəsində rentabellik xüsusilə layihələrin maya dəyərindən, material və əmək xərclərindən, kredit resurslarından istifadə səviyyəsindən və vergi öhdəliklərinin düzgün idarə olunmasından asılıdır. Vergi sistemində tətbiq olunan güzəştlər, azadolmalar və sadələşdirilmiş mexanizmlər müəssisələrin mənfəətlilik səviyyəsinin qorunmasına müsbət təsir göstərə bilər [4].

Vergitutma sisteminin tikinti müəssisələrinə təsiri bir neçə istiqamətdə özünü göstərir. Birinci istiqamət mənfəət vergisi və digər birbaşa vergilər vasitəsilə müəssisənin xalis gəlirinə təsirdir. İkinci istiqamət əlavə dəyər vergisi və digər dolayı vergilər vasitəsilə tikinti məhsullarının və xidmətlərinin qiymətinə təsirdir. Üçüncü istiqamət isə vergi inzibatçılığı ilə bağlıdır. Hesabatların hazırlanması, uçot sənədlərinin aparılması, vergi nəzarəti və bəyannamələrin təqdim edilməsi müəssisələr üçün əlavə inzibati yük yaradır. Bu amillər birlikdə müəssisənin maliyyə dayanıqlığına və rəqabət qabiliyyətinə təsir edən mühüm faktorlar kimi çıxış edir [5].

Tikinti sahəsinin spesifik xüsusiyyətləri vergi təsirinin daha dərindən qiymətləndirilməsini zəruri edir. Bu sahədə layihələr çox vaxt uzunmüddətli olur, xərclər əvvəlcədən yaranır, gəlirlər isə mərhələli şəkildə formalaşır. Buna görə də vergi öhdəliklərinin hesablanması və ödənilməsi zamanı pul axınlarının düzgün planlaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əgər vergi ödənişləri müəssisənin dövriyyə vəsaitləri ilə uyğunlaşdırılmırsa, bu, maliyyə gərginliyinə, ödəniş qabiliyyətinin zəifləməsinə və layihələrin icrasında gecikmələrə səbəb ola bilər [6].

Vergitutma sistemi investisiya imkanlarına da ciddi təsir göstərir. Müəssisənin investisiya potensialı əsasən onun xalis mənfəəti, sərbəst pul vəsaitləri, kredit əldə etmək imkanları və dövlətin stimullaşdırıcı mexanizmləri ilə bağlıdır. Vergi yükünün optimal səviyyədə olması müəssisələrin daxili maliyyə mənbələrini qorumağa və həmin vəsaitləri yeni layihələrə yönəltməyə imkan verir. Əksinə, yüksək vergi yükü reinvestisiya imkanlarını azaldır və müəssisənin inkişaf tempini zəiflədir [7].

Beləliklə, vergitutma sistemi tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinə kompleks şəkildə təsir göstərən mühüm iqtisadi mexanizmdir. Vergi siyasətinin səmərəliliyi yalnız büdcə gəlirlərinin artırılması ilə deyil, həm də müəssisələrin rentabelliyinin qorunması, investisiya imkanlarının genişləndirilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə ölçülməlidir. Tikinti sektorunda vergi yükünün düzgün tənzimlənməsi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını möhkəmləndirir, investisiya fəallığını artırır və ümumilikdə ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir [8].

Tədqiqatın metodları

Tədqiqat işində vergitutma sisteminin tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rentabelliyinə və investisiya imkanlarına təsirini araşdırmaq üçün bir neçə elmi metoddan istifadə edilmişdir. İlk növbədə mövzuya sistemli yanaşılmış, vergi sistemi ilə müəssisələrin maliyyə nəticələri arasında mövcud olan əlaqələr kompleks şəkildə təhlil edilmişdir. Bu yanaşma vergilərin yalnız dövlət büdcəsinin formalaşması baxımından deyil, həm də sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə dayanıqlığı və inkişaf imkanları baxımından qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Araşdırmada təhlil metodundan istifadə olunaraq tikinti müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinə təsir edən əsas vergi amilləri müəyyənləşdirilmişdir. Burada mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, əmlak vergisi, sosial ayırmalar və digər vergi öhdəliklərinin müəssisələrin xərclər strukturuna, xalis mənfəətinə və rentabellik səviyyəsinə təsiri nəzərdən keçirilmişdir. Bu metod vasitəsilə vergi yükünün müəssisələrin maliyyə nəticələrində hansı istiqamətdə dəyişiklik yaratdığı izah edilmişdir.

Tədqiqatda müqayisəli metoddan da istifadə edilmişdir. Bu metod tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin vergi öhdəlikləri ilə digər maliyyə göstəriciləri arasında əlaqəni müqayisəli şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir. Vergi yükünün yüksək və ya optimal səviyyədə olması müəssisələrin sərbəst maliyyə vəsaitlərinə, investisiya qərarlarına və gələcək inkişaf imkanlarına fərqli təsir göstərdiyi üçün müqayisəli yanaşma mövzunun daha aydın izah olunmasına şərait yaradır.

Analiz

Vergitutma sisteminin tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rentabelliyinə təsirinin təhlili göstərir ki, vergi öhdəlikləri müəssisələrin maliyyə nəticələrinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Tikinti müəssisələrinin fəaliyyəti böyük həcmdə material, texnika, işçi qüvvəsi və maliyyə resursları tələb etdiyi üçün onların xərclər strukturu kifayət qədər genişdir. Bu xərclər içərisində vergi ödənişləri xüsusi yer tutur və müəssisənin xalis mənfəətinə birbaşa təsir edir. Vergi yükünün artması tikinti müəssisələrinin sərəncamında qalan maliyyə vəsaitlərinin azalmasına səbəb olur ki, bu da rentabellik göstəricilərinin zəifləməsi ilə nəticələnə bilər

Tikinti sahəsində rentabelliyə təsir edən əsas vergi amillərinə mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, əmlak vergisi, torpaq vergisi və sosial ödənişlər daxildir. Bu ödənişlər müəssisənin ümumi maliyyə yükünü artırır və layihələrin maya dəyərinə təsir göstərir. Xüsusilə uzunmüddətli tikinti layihələrində vergi öhdəliklərinin vaxtında və düzgün planlaşdırılmaması müəssisənin pul axınlarında gərginlik yarada bilər. Nəticədə müəssisə həm cari öhdəliklərini yerinə yetirməkdə, həm də yeni investisiya layihələrinə vəsait ayırmaqda çətinliklərlə üzləşə bilər.

Vergitutma sisteminin investisiya imkanlarına təsiri də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Tikinti müəssisələri yeni layihələrin həyata keçirilməsi üçün daxili və xarici maliyyə mənbələrindən istifadə edirlər. Lakin yüksək vergi yükü müəssisənin daxili maliyyə mənbələrini məhdudlaşdırır. Bu isə reinvestisiya imkanlarını azaldır, texniki yenilənməni ləngidir və müəssisənin bazarda rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir. Əksinə, vergi güzəştləri, investisiya təşviqləri və sadələşdirilmiş vergi mexanizmləri tikinti müəssisələrinin maliyyə imkanlarını genişləndirə və onların yeni layihələrə marağını artıra bilər.

Vergitutma sisteminin tikinti müəssisələrinin rentabelliyinə və investisiya imkanlarına təsirinin statistik analizi

Vergitutma sisteminin tikinti müəssisələrinin rentabelliyinə və investisiya imkanlarına təsirini daha əsaslı qiymətləndirmək üçün ilk növbədə tikinti sektorunda investisiya qoyuluşlarının, tikinti-quraşdırma işlərinin, maliyyə mənbələrinin və qiymət dəyişmələrinin statistik göstəricilərinə baxmaq vacibdir. Çünki tikinti sahəsində vergi öhdəliklərinin təsiri yalnız müəssisənin mənfəətindən deyil, həm də layihələrin həcmi, maya dəyəri, pul axınları və investisiya mənbələrinin strukturundan asılıdır.

2024-cü ildə Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcmi 21435,1 milyon manat təşkil etmişdir. Bu göstərici əvvəlki illə müqayisədə real ifadədə 0,7 faiz azalmışdır. Bununla yanaşı, tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilmiş vəsait 15524,9 milyon manat olmuş və ümumi investisiyaların 72,4 faizini təşkil etmişdir. Bu fakt göstərir ki, ümumi investisiya həcmində cüzi azalma müşahidə olunsa da, tikinti-quraşdırma işlərinin investisiya strukturundakı payı yüksək olaraq qalır [9].

Cədvəl 1: 2024-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların və tikinti-quraşdırma işlərinin göstəriciləri

Göstəricilər	Məbləğ, milyon manat	Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəki, faizlə
Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar	21435,1	99,3	100,0
Tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilmiş vəsait	15524,9	102,0	72,4
Məhsul istehsalı sahələrinə yönəldilmiş investisiyalar	10641,3	84,8	49,6
Xidmət sahələrinə yönəldilmiş investisiyalar	8221,1	106,8	38,4
Yaşayış evlərinin tikintisinə yönəldilmiş investisiyalar	2572,7	192,8	12,0

Cədvəldən göründüyü kimi, 2024-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyalarda azalma olsa da, tikinti-quraşdırma işləri üzrə 2,0 faizlik artım müşahidə edilmişdir. Bu, tikinti sektorunun investisiya prosesində hələ də aparıcı mövqeyə malik olduğunu göstərir. Xüsusilə yaşayış evlərinin tikintisinə yönəldilmiş investisiyaların 92,8 faiz artması tikinti müəssisələrinin gəlir əldə etmək imkanlarını genişləndirən mühüm amil kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin bu artım eyni zamanda daha çox material, əmək, texnika və vergi öhdəlikləri deməkdir. Buna görə də investisiya həcminin artması avtomatik olaraq rentabelliyin yüksəlməsi anlamına gəlmir; əsas məsələ xərclərin və vergi yükünün düzgün idarə olunmasıdır [10].

Tikinti müəssisələrinin investisiya imkanlarına təsir edən mühüm göstəricilərdən biri də investisiyaların maliyyə mənbələri üzrə bölgüsüdür. 2024-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların 10327,8 milyon manatı müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına, 9134,5 milyon manatı büdcə vəsaitləri hesabına, 1972,8 milyon manatı isə digər maliyyə mənbələri hesabına formalaşmışdır [10].

Cədvəl 2. 2024-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların maliyyə mənbələri üzrə strukturu

Maliyyə mənbəyi	Məbləğ, milyon manat	Ümumi yekunda xüsusi çəki, faizlə
Müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	10327,8	48,2
Büdcə vəsaitləri	9134,5	42,6

Digər maliyyə mənbələri	1972,8	9,2
Cəmi	**21435,1**	**100,0**

Cədvəl 2.5 göstərir ki, investisiyaların 48,2 faizi müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilmişdir. Bu, vergitutma sisteminin tikinti müəssisələrinin investisiya imkanlarına birbaşa təsirini göstərən mühüm statistik faktdır. Çünki müəssisənin öz vəsaiti əsasən mənfəət, amortizasiya ayırmaları və sərbəst pul vəsaitləri hesabına formalaşır. Mənfəət vergisi, ƏDV üzrə ödənişlər, əmlak və torpaq vergiləri bu vəsaitlərin həcminə təsir göstərir. Əgər vergi yükü yüksək olarsa, müəssisənin öz vəsaiti azalır və bu, investisiya imkanlarını məhdudlaşdırır.

Tikinti sektorunda investisiyaların böyük hissəsinin daxili mənbələr hesabına formalaşması da diqqətəlayiqdir. 2024-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların 18145,7 milyon manatı daxili mənbələr hesabına təmin edilmişdir. Bu isə ümumi investisiyaların 84,7 faizinə bərabərdir. Xarici mənbələr hesabına yönəldilmiş investisiyaların həcmi isə 3289,4 milyon manat olmuşdur [10].

Cədvəl 3. 2024-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların daxili və xarici mənbələr üzrə bölgüsü

Mənbə	Məbləğ, milyon manat	Ümumi investisiyada payı, faizlə
Daxili mənbələr	18145,7	84,7
Xarici mənbələr	3289,4	15,3
Cəmi	**21435,1**	**100,0**

Bu göstəricilərdən görünür ki, tikinti sektorunda investisiya fəallığı daha çox daxili maliyyə imkanlarından asılıdır. Belə vəziyyətdə vergi siyasətinin rolu daha da artır. Çünki daxili investisiya mənbələri əsasən müəssisələrin əldə etdiyi mənfəət, kredit resursları və dövlət büdcəsi hesabına formalaşır. Vergi öhdəlikləri müəssisələrin xalis mənfəətini azaltdıqda, onların öz vəsaitləri hesabına yeni layihələrə başlamaq imkanları da zəifləyir. Bu səbəbdən tikinti müəssisələrinin rentabelliyi ilə investisiya imkanları arasında birbaşa əlaqə mövcuddur.

Tikinti sahəsində qiymət dəyişmələri də rentabellik göstəricilərinə təsir edən mühüm amillərdən biridir. 2024-cü ilin IV rübündə tikinti-quraşdırma işlərində istehsalçı qiymət indeksi əvvəlki rüblə müqayisədə 100,5 faiz təşkil etmişdir. Bu, tikinti işlərinin maya dəyərində artım meylinin davam etdiyini göstərir. Qiymət artımı material, əmək və xidmət xərclərini artırmaqla müəssisələrin mənfəət marjasını azalda bilər. Əgər müəssisə artan xərcləri satış qiymətinə tam ötürə bilmirsə, onun rentabellik səviyyəsi aşağı düşür [11].

Vergitutmanın rentabelliyə təsirini daha konkret göstərmək üçün tikinti-quraşdırma işlərinin 2024-cü il üzrə həcmi əsasında şərti maliyyə modeli qurmaq mümkündür. Burada tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi 15524,9 milyon manat götürülmüş, mənfəət marjası üzrə 5 faiz, 8 faiz və 10 faiz ssenariləri hesablanmışdır. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin 20 faiz olduğu nəzərə alınmışdır [12].

Cədvəl 4. Mənfəət vergisinin tikinti müəssisələrinin xalis mənfəətinə təsirinin ssenari hesablaması

Ssenari	Tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi, milyon manat	Şərti mənfəət marjası	Vergiyəqədər mənfəət, milyon manat	Mənfəət vergisi, milyon manat	Vergidən sonra qalan mənfəət, milyon manat
Aşağı rentabellik	15524,9	5%	776,2	155,2	620,9
Orta rentabellik	15524,9	8%	1242,0	248,4	993,6
Yüksək rentabellik	15524,9	10%	1552,5	310,5	1242,0

Cədvəldən göründüyü kimi, tikinti müəssisələrinin rentabellik səviyyəsi artdıqca mənfəət vergisinin məbləği də yüksəlir. Orta rentabellik ssenarisində, yəni 8 faizlik mənfəət marjası şəraitində, tikinti müəssisələrinin vergiyəqədər mənfəəti 1242,0 milyon manat, mənfəət vergisi isə 248,4 milyon manat təşkil edə bilər. Bu məbləğ müəssisələrin investisiya

üçün istifadə edə biləcəyi daxili maliyyə resurslarını azaldır. Eyni zamanda həmin vergi ödənişi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasına xidmət edir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, vergi siyasəti həm fiskal maraqları, həm də müəssisələrin investisiya imkanlarını nəzərə almaqla balanslaşdırılmalıdır.

ƏDV-nin təsiri də tikinti müəssisələrinin pul axınları baxımından əhəmiyyətlidir. ƏDV dərəcəsinin 18 faiz olması tikinti işlərinin dəyəri üzrə böyük həcmdə dövriyyə vəsaitinin vergi hesablaşmalarına cəlb olunmasına səbəb olur [12]. Məsələn, 15524,9 milyon manatlıq tikinti-quraşdırma işləri üzrə hesablanan çıxış ƏDV-si nəzəri olaraq 2794,5 milyon manat təşkil edir. Lakin real ödənilməli ƏDV məbləği müəssisənin aldığı mal və xidmətlər üzrə əvəzləşdirilən ƏDV çıxıldıqdan sonra müəyyən olunur. Buna görə də ƏDV daha çox müəssisənin son mənfəətinə deyil, cari pul axınlarına və dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunmasına təsir göstərir.

Cədvəl 5. Tikinti-quraşdırma işləri üzrə ƏDV-nin pul axınlarına mümkün təsiri

Göstərici	Hesablama qaydası	Məbləğ, milyon manat
Tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi	Faktiki göstərici	15524,9
ƏDV dərəcəsi	18%	-
Hesablanan çıxış ƏDV-si	15524,9 × 18%	2794,5
Qeyd	Əvəzləşdirilən ƏDV çıxıldıqdan sonra real ödəniş müəyyən olunur	-

Bu hesablamadan görünür ki, ƏDV tikinti müəssisələrinin nağd pul dövriyyəsində böyük həcm yaradır. Tikinti layihələri adətən uzunmüddətli olduğundan müəssisələr materialları və xidmətləri əvvəlcədən alır, gəlirləri isə mərhələli şəkildə əldə edirlər. ƏDV üzrə ödəmə və əvəzləşdirmə mexanizmlərinin vaxtında həyata keçirilməməsi müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinə mənfi təsir edə bilər. Bu isə layihələrin maliyyələşdirilməsində əlavə gərginlik yaradır.

Statistik göstəricilərin ümumi təhlili göstərir ki, tikinti sektorunda investisiya aktivliyi yüksək olsa da, müəssisələrin rentabelliyi bir neçə istiqamətdən təzyiq altındadır. Birincisi, tikinti-quraşdırma işlərinin həcminin artması müəssisələr üçün gəlir imkanlarını artırır. İkincisi, qiymət indekslərində artım maya dəyərini yüksəldir. Üçüncüsü, mənfəət vergisi xalis mənfəəti azaldır. Dördüncüsü, ƏDV öhdəlikləri pul axınlarının idarə edilməsini çətinləşdirə bilər.

Beləliklə, aparılan statistik analiz göstərir ki, vergitutma sistemi tikinti müəssisələrinin rentabelliyinə və investisiya imkanlarına həm birbaşa, həm də dolayı təsir göstərir. Mənfəət vergisi müəssisənin xalis mənfəətini azaldaraq reinvestisiya imkanlarını məhdudlaşdırır. ƏDV isə daha çox pul axınlarına və dövriyyə vəsaitlərinə təsir edir. Tikinti sektorunda investisiyaların 48,2 faizinin müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri hesabına formalaşması vergi yükünün investisiya imkanları üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Buna görə də tikinti sahəsində vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi rentabelliyin qorunması, investisiya fəallığının artırılması və maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır [9; 10; 11; 12].

Nəticə

Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, vergitutma sistemi tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinə, rentabellik göstəricilərinə və investisiya imkanlarına əhəmiyyətli təsir göstərən əsas iqtisadi mexanizmlərdən biridir. Vergilər dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamaqla yanaşı, müəssisələrin sərəncamında qalan maliyyə resurslarının həcmini, investisiya qərarlarını və inkişaf perspektivlərini müəyyən edən vacib amillərdən biri kimi çıxış edir.

Tədqiqat zamanı vergitutma sisteminin nəzəri əsasları araşdırılmış, onun müəssisələrin maliyyə nəticələrinə təsir mexanizmləri təhlil edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, əmlak vergisi, torpaq vergisi və sosial ödənişlər tikinti müəssisələrinin xərclər strukturunun formalaşmasında mühüm yer tutur. Bu ödənişlərin həcmi müəssisələrin xalis mənfəətinə və rentabellik səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir.

Statistik təhlilin nəticələri göstərmişdir ki, 2024-cü ildə Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcmi 21,4 milyard

manat təşkil etmiş, bunun 15,5 milyard manatı və ya 72,4 faizi tikinti-quraşdırma işlərinə sərf olunmuşdur. Eyni zamanda investisiyaların 84,7 faizinin daxili mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi tikinti müəssisələrinin öz maliyyə resurslarının və mənfəət imkanlarının investisiya fəaliyyətində həlledici rol oynadığını göstərir. Bu baxımdan vergi yükünün səviyyəsi müəssisələrin investisiya potensialına birbaşa təsir edən əsas amillərdən biri hesab olunur.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, mənfəət vergisi müəssisələrin sərəncamında qalan xalis mənfəətin azalmasına səbəb olmaqla onların reinvestisiya imkanlarını məhdudlaşdıra bilir. Əlavə dəyər vergisi isə daha çox müəssisələrin pul axınlarına və dövriyyə vəsaitlərinin idarə edilməsinə təsir göstərir. Tikinti layihələrinin uzunmüddətli xarakter daşıması bu təsiri daha da gücləndirir. Xüsusilə material və xidmətlər üzrə əvvəlcədən yaranan xərclər ilə gəlirlərin mərhələli daxil olması arasında uyğunsuzluq vergi öhdəliklərinin müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına təsirini artırır.

Tədqiqat zamanı aparılan ssenari hesablamaları göstərmişdir ki, rentabellik səviyyəsinin yüksəlməsi ilə müəssisələrin ödədiyi mənfəət vergisinin məbləği də artır. Bununla yanaşı, vergidən sonra müəssisənin sərəncamında qalan vəsait investisiya mənbəyi kimi çıxış etdiyindən vergi yükünün optimallaşdırılması investisiya fəallığının artırılmasına müsbət təsir göstərə bilər. Bu baxımdan vergi siyasətinin fiskal funksiyası ilə sahibkarlığın inkişafını stimullaşdıran funksiyası arasında balansın qorunması vacibdir. Araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, tikinti müəssisələrinin rentabelliyinin və investisiya imkanlarının artırılması üçün vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi, investisiya yönümlü vergi güzəştlərinin genişləndirilməsi, elektron vergi xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi və vergi qanunvericiliyinin sabitliyinin təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda innovativ və enerji səmərəli tikinti layihələrinə tətbiq olunan vergi təşviqlərinin genişləndirilməsi müəssisələrin investisiya fəallığını daha da gücləndirə bilər.

Beləliklə, tədqiqatın nəticələri göstərir ki, vergitutma sistemi tikinti müəssisələrinin fəaliyyətinə kompleks təsir göstərir və bu təsir həm rentabellik, həm də investisiya imkanları baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi tikinti sektorunun davamlı inkişafına, müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının möhkəmlənməsinə və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə xidmət edə bilər.

ƏDƏBIYYAT SIYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Azərbaycan Respublikası, 2000.
2. "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Azərbaycan Respublikası, 2004.
3. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanda tikinti – 2025. Statistik məcmuə. Bakı, 2025.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Tikinti sahəsi üzrə statistik göstəricilər. Bakı, 2026.
6. Musayev A.F. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı: Elm, 2004, 792 s.
7. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbiyev Y.Ə., Rzayev Z.H. Vergilər və vergitutma. Dərslik. Bakı, 2010.
8. Məcidov M.K. Vergi sistemi. Dərslik. Bakı: Biznes Universiteti nəşriyyatı, 2013, 507 s.
9. Əzizov A.Ə. Vergi sistemi. Dərslik. Bakı: Bakı Biznes Universiteti, 2009.
10. İsrəfilzadə Q.M. Azərbaycanın tikinti sektorunda vergi və mühasibat uçotunun xüsusiyyətləri. Magistr dissertasiyası. Bakı: UNEC, 2019.
11. Hanappi T. How does corporate taxation affect business investment? OECD Economics Department Working Papers, 2023.
12. Lu Y. Tax Burden and Corporate Investment Efficiency. *Sustainability*, 2023, Vol. 15, No. 3

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF THE TAXATION SYSTEM ON THE PROFITABILITY AND INVESTMENT OPPORTUNITIES OF ENTERPRISES OPERATING IN THE CONSTRUCTION SECTOR

Aliheydar Telman DOVLATOV
Doctoral Student, Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
E-mail: dovlatov.aliheydar@gmail.com

Abstract: This research comprehensively examines the impact of the taxation system on the profitability and investment opportunities of enterprises operating in the construction sector. The relevance of the topic is determined by the strategic role of the construction sector in the national economy, its high capital intensity, the long-term nature of construction projects, and the need for substantial financial resources. In this regard, the level of tax burden, the efficiency of tax administration, and the application of tax incentives have a direct impact on the financial performance of construction enterprises.The study analyzes the theoretical foundations of the taxation system, the main tax factors affecting the financial activities of construction enterprises, the formation of profitability indicators, and the directions for expanding investment opportunities. The research shows that corporate income tax affects reinvestment opportunities by reducing the net profit of enterprises. Value-added tax, in turn, mainly plays an important role in the management of cash flows and working capital. Therefore, proper planning of tax obligations in construction enterprises is an important condition for maintaining financial stability.The statistical analysis reveals that although investment activity in the construction sector remains high, the profitability level of enterprises depends significantly on the tax burden, cost structure, and management of financial resources. Optimization of the tax burden, simplification of tax administration, and application of investment-oriented tax incentives can expand the financial opportunities of construction enterprises.In conclusion, improving the taxation system is of great importance for increasing the profitability of construction enterprises, strengthening investment activity, and ensuring the sustainable development of the sector.
Keywords: taxation system, construction enterprises, profitability, investment opportunities, tax burden

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ И ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СТРОИТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ

Алихейдар Тельман ДОВЛАТОВ
Докторант, Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)
E-mail: dovlatov.aliheydar@gmail.com

Резюме: В исследовательской работе комплексно изучено влияние системы налогообложения на рентабельность и инвестиционные возможности предприятий, осуществляющих деятельность в строительной сфере. Актуальность темы обусловлена стратегической ролью строительного сектора в экономике страны, его высокой капиталоёмкостью, долгосрочным характером проектов и потребностью в значительных финансовых ресурсах. В этом контексте уровень налоговой нагрузки, эффективность налогового администрирования и применение налоговых льгот оказывают непосредственное влияние на финансовые результаты строительных предприятий.В исследовании проанализированы теоретические основы системы налогообложения, основные налоговые факторы, влияющие на финансовую деятельность строительных предприятий, формирование показателей рентабельности, а также направления расширения инвестиционных возможностей. Результаты исследования показывают, что налог на прибыль, уменьшая чистую прибыль предприятий, оказывает влияние на их возможности реинвестирования. Налог на добавленную стоимость, в свою очередь, играет важную роль главным образом в

управлении денежными потоками и оборотными средствами. Поэтому правильное планирование налоговых обязательств на строительных предприятиях является важным условием сохранения финансовой устойчивости. В результате статистического анализа установлено, что, несмотря на высокую инвестиционную активность в строительном секторе, уровень рентабельности предприятий в значительной степени зависит от налоговой нагрузки, структуры затрат и управления финансовыми ресурсами. Оптимизация налоговой нагрузки, упрощение налогового администрирования и применение инвестиционно ориентированных налоговых льгот могут расширить финансовые возможности строительных предприятий.В заключение следует отметить, что совершенствование системы налогообложения имеет важное значение для повышения рентабельности строительных предприятий, усиления инвестиционной активности и обеспечения устойчивого развития сектора.
Ключевые слова: система налогообложения, строительные предприятия, рентабельность, инвестиционные возможности, налоговая нагрузка.

.